

JAN LÖFSTRÖM &
JOHANNA HAKKARI

Kohti antropologista historiandidaktiikkaa

Jan Löfström ja Johanna Hakkari pohtivat antropologisen historiandidaktiikan tilausta. Historiandidaktiikassa on haluttu ylläpitää läheisiä yhteyksiä historian tutkijoihin, koska nämä ovat ”historian” asiantuntijoita, mutta jatkossa kannattaisi ehkä olla aiempaa enemmän yhteistyössä myös antropologien kanssa.

■ Viime aikoina on alettu pohtia entistä enemmän, mitä historia merkitsee ihmisille ja miten heidän mielissään historian tutkijoiden ja -opettajien tarjoilema historia suhteutuu siihen, mitä he itse, heidän perheensä, sukunsa ja pienyhteisönsä ovat kokeneet. Kyse on tällöin paljolti nimenomaan siitä, millainen on historiallisen tiedon ammattimaisten tuottajien ja välittäjien, tutkijoiden ja opettajien, (itse)ymmärrys tiedonalansa ja työnsä luonteesta ja tavoitteista.

Tämä artikkeli on osaltaan puheenvuoro tuohon keskusteluun. Tarkastelemme ensin eräitä havaintoja ja tulkintoja siitä, miten nuoret ja nuoret aikuiset näkevät historian merkityksen ja missä tilanteissa he kohtaavat ”historiaa”. Sen jälkeen hahmottelemme, mitä historian antropologisempi tulkinta käsitteenä ja tutkimusaiheena merkitsisi historiandidaktiikan tutkimusalueen määrittelylle ja painotuksille.

Nuorten aikuisten käsityksiä historiasta ja sen merkityksestä

Johanna Hakkari teki talvella 2003 pienoistutkimuksen aiheesta ”Historian kohtaaminen ja käyttö 8.-luokkalaisten helsinkiläisnuorten maailmassa”.¹ Tutkimus toteutettiin kolmen helsinkiläisen peruskoulun oppilaille suunnattuna lomakekyselynä. Siihen osallistui 105 koululaista. Lomakkeen kysymykset olivat suurimmaksi osaksi samat kuin 1990-luvulla tehdyssä yhteiseurooppalais-

sa, yli 31 000 15–16-vuotiaasta nuorta käsitäneessä *Youth and History* -kyselytutkimuksessa.² Tässä tarkastelemme vain eräitä helsinkiläisnuorten vastauksissa esiin tulleita kiinnostavia seikkoja.

Vastaajilta kysyttiin, mitä historia heille merkitsee. Tarjolla oli kolmetoista väitettä, joihin tuli vastata viisiportaisella Likertin asteikolla (Täysin eri mieltä – Eri mieltä jne.). Eniten kannatusta sai väite, että historia kuuluu yleissivistykseen, ja lähes yhtä suosittu oli ajatus, että historia antaa taustaa nykytilanteelle ja selityksiä nykyongelmille.³ Tulos on paljolti sama kuin Arja Virran tutkimuksessa, jossa luokanopettaja-opiskelijoilta mm. kysyttiin perusteluja historian merkitykselle (”Mihin historiaa tarvitaan?” ”Miksi historiaa opetetaan?”). Virran aineistossa yleisin perustelu historian tarpeellisuudelle ja merkitykselle oli, että historia antaa perustan ymmärtää nykyajan tapahtumia ja oloja, ja toiseksi yleisin perustelu oli yleissivistyksen antaminen. Kuten Virta huomautti, tämä voi olla opetuksesta ja oppikirjoista välittynyt mutta myös opiskelijoiden itsenäisestikin muodostama käsitys.⁴ *Youth and history* -tutkimuksessakin suomalaisnuoret – samoin kuin muut pohjoismaalaiset – hyväksyivät niin ikään erittäin yleisesti ajatuksen, että historia antaa selityksiä nykyhetken maailmantapahtumille.⁵

Historian merkitystä koskevien vastaustensa valossa Hakkarin kyselyyn osallistuneiden nuorten selvä enemmistö ajattelee tai ainakin esittää ajattelevansa, että historia tietona ja oppiaineena on tarpeellista ja merkittävää yleisesti ja että sillä on merkitystä nykypäivän ihmisille. Yli kaksi kolmasosaa vastaajista ei hyväksynyt väitettä, että vain heidän oman elämänsä ja perheensä historia olisi merkityksellistä, ja lähes kaksi kolmasosaa vastusti myös vaihtoehtoa, että historia olisi vain ”menneitä ja kuolleita asioita, jotka eivät koske minua”. (Huomattakoon, että kummankin väitteen kohdalla monet ”äänestivät tyhjää” eli vastasivat: ”Vaikea sanoa”.)

Mutta kun heiltä kysyttiin, mitkä maailman tai oman maan historian tapahtumat ovat vaikuttaneet heidän omaan elämään-

sä, monet jättivät kyseisen kohdan tyhjäksi tai vastasivat, että historian tapahtumat eivät liity millään tavoin heidän omaan elämänsä. Saattaa hyvin olla, että jotkut oppilaat eivät yksinkertaisesti viitsineet miettiä koko asiaa saati kirjoittaa siitä mitään paperille, mutta moni nuori voi myös aivan aidosti ajatella, että historialla on merkitystä nyky maailman olojen selittämiselle yleisesti mutta ei hänen oman tilanteensa ja kokemuksensa ymmärtämiselle spesifisti. *Youth and History* -tutkimuksessa suuri osa suomalaisnuorista näytti hahmottavan asian juuri näin: historia tarjoaa selityksiä nykypäivän tapahtumille, mutta oman yksityiselämän kannalta sillä ei ole juuri merkitystä.⁶

Nuorten (ja vanhempienkin) yllä mainitun kaltaiseen ajatteluun vaikuttaa todennäköisesti hyvin paljon, miten historian merkitys ja ”oikea” sisältö hahmotetaan ja esitetään koulun historianopetuksessa. Hakkarin tutkimukseen vastanneiden mielestä oppikirjat ja koulun historianopetus olivat eniten heidän menneisyyskuvaansa muokannut tekijä. Television ohjelmat (dokumentit) olivat ainoa jotenkin tasaväkinen kilpailija kouluhistorialle tässä suhteessa, kun taas esimerkiksi vanhempien ja isovanhempien kertomuksilla katsottiin olleen paljon vähemmän merkitystä nuoren oman menneisyyskuvan muokkaajana.⁷ Itse asiassa Hakkarin tutkimukseen osallistuneet nuoret eivät myöskään järin usein koe, että vanhemmat tai isovanhemmat edustaisivat jotain kosketuskohtaa historiaan. Kun heiltä kysyttiin, kuinka vahvasti he tuntevat olevansa ”kosketuksissa menneisyyteen” tiettyissä tilanteissa, historian oppitunnit olivat, historiallisille paikoille tehtyjen vierailujen ohella, eniten historiallinen tilanne, kun taas suvun ja perheen kanssa oltaessa tätä historiallisen läsnäoloa katsottiin olevan paljon vähemmän.⁸

Historian kouluopetus ja oppikirjat lienevät siis hyvin tärkeä nuorten menneisyyskuvan ja historiakonseption lähde, ja oppikirjoissa historia esitetään pitkälti juuri makrotason prosesseina ja rakenteina. Oppikirjat ja luultavasti usein myös itse opetus tulevat siten samalla rajanneeksi sen, mikä on

ikään kuin historian ydinaluetta. Historianopettajien jäsenlehdessä *Kleiossa* on eri yhteyksissä korostettu arjen ja ”pienen ihmisen” historian tärkeyttä, mutta oppikirjoissa näitä alueita ei ole juuri käsitelty. Kuten Veli-Matti Huhta on todennut, on varsin kuvaavaa, että kun erästä oppikirjaa taannoin (1997) moitittiin arjen historian sekä lasten ja naisten historian sivuuttamisesta, kirjan tekijät myönsivät puutteensa osittain, mutta selittivät: ”[...] koulun historianopetuksessa tarvitaan silti yhä se pääosin poliittisesta ja talous- ja sosiaalhistoriasta muodostuva perusrunko, johon arjen historian, mikrohistorian tai lasten historian sinänsä jännittävät [sic!] tapahtumat sijoitetaan.”⁹

Pienen ihmisen historia on ehkä (edelleen) historianopetuksessa usein värikästä mutta vähemmän painavaa sisältöä, ei sitä oikeaa historiaa, joka auttaa opiskelijaa ”nä-

1. Johanna Hakkari (2003) *Menneisyys nuorten arkielämässä – historian kohtaaminen ja käyttö 8.-luokkalaisten helsinkiläisnuorten maailmassa*. Ainedidaktiikan seminaarityö (historia), Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

2. Kysymyspatteri on suomeksi mm. teoksessa Sirkka Ahonen (1998) *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*, Helsinki, 193–210.

3. Ensimmäisen väitteen hyväksyi kolme neljäosaa ja jälkimmäisen lähes 60 prosenttia vastaajista, mutta jälkimmäiseen suuri osa – kolmasosa – vastasi joko epävarmuuttaan tai laiskuuttaan neutraalisti ”Vaikea sanoa”.

4. Arja Virta ’Opettajaksi opiskelevan käsitys historiaista’, Teoksessa Arja Virta (toim.) (1999) *Kohtaamista opettajankoulutuksessa. Näkökulmia opiskelijan ajatteluun ja koulutuksen kehittämiseen*, Turku, 105–110.

5. Sirkka Ahonen ’Historical consciousness of Finnish adolescents’, Teoksessa Magne Angvik & Bodo von Borries (toim.) (1997) *Youth and history. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, Hampuri, 258.

6. Ahonen (1997) 258. Aikuislukiolaisten käsitykset ovat nekin samansuuntaiset; Arto Kallioniemi (2000) *Aikuislukion opiskelijoiden uskomukset uskonnon- ja historianopetuksesta*, Helsinki, taulukko 59, E1, E2, E6, E10, E19, E25.

7. Hakkari (2003) 12, ja liitteet 6A ja 6B.

8. Hakkari (2003) 11 ja liitteet 3A ja 3B. Sivumennen myönnettäköön, että *historian* ja *menneisyyden* käsitteellinen samaistaminen on ongelmallista ja uusintaa tietynlaista menneisyys-fiksoitua historiakonseptiota.

9. Osmo Lappalainen et al. *Mantere-Sarva ja historian kertomukset, Kleio 2/1997*, 54. Veli-Matti Huhta (2003) *Koulun bitaus ja baaste: uusi historia ja koulun historianopetus*, Ainedidaktiikan seminaarityö (historia), Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

kemään nykyhetken historiallisen kehityksen tuloksena ja tulevaisuuden lähtökohtana”.¹⁰ Nuori oppilas ei saa tällöin sanottavasti tukea tai aineksia sellaiseen historia-konseptioon, jossa henkilökohtainen, oman perheen tai pienyhteisön historia näyttäytyisi täysivaltaisena ja legitimiinä historiana ja jossa pienen ihmisen arkikokemus kohtaisi sen, mikä esitetään historiana. Peruskoulun ylimpien luokkien oppikirjoihin on viime vuosina tullut entistä enemmän arkielämän historian ja mikrohistorian inspiroimia näkökulmia ja sisältöjä, ja peruskoulun ala-asteen oppikirjoissa niitä on toki tavallaan ollut olemassa jo kauan; sen sijaan lukion oppikirjoissa tuntuu kajastelevan paljolti edellä lainattujen kirjantekijöiden edustama ajattelutapa.¹¹ Jotta yksilön ja hänen sukunsa tai pienyhteisönsä historiallinen kokemus voisi mieltäytyä täysiarvoisena historiana, se edellyttää uskoaksemme ”historian” ja historiandidaktiikan käsitteen ja tutkimusalan tavallaan antropologisempaa tulkintaa.

Historiandidaktiikka tutkimusalueena tänään

Historiandidaktiikan agenda tutkimusalan muotoutuu eri tahoilta tulevien vaikutteiden ja vaatimusten kentässä; näitä vaikutteiden antajia ovat olleet lähinnä historiantutkimus, yhteiskuntatieteet, psykologia, kasvatustiede ja myös yhteiskunta- ja kulttuuripoliittiset virtaukset. Suomalaisessa historiandidaktiikassa keskityttiin 1980-luvulle asti paljolti vain siihen, miten historian oppisisällöt voitaisiin välittää oppilaille selvästi ja tuloksellisesti. Historiandidaktiikka oli siten lähinnä opetusharjoitteluun tai vanhempaa termiä käyttäen auskultointiin valmistavaa ohjeistusta siitä, miten oppitunnit suunnitellaan ja käytännössä toteutetaan.

Viimeisten 10–15 vuoden aikana käsitykset historiandidaktiikasta ja sen sisällöstä ovat kuitenkin muuttuneet. Suomalaisessa kuten yleisemminkin pohjoismaisessa historiandidaktiikassa huomion kohteeksi ovat tulleet historiallisen tiedon rakentumisen, historiatietoisuuden ja historian käytön kysymykset sekä nimenomaan tutkimustiedon tuottaminen näistä teemoista.¹² Historiandi-

daktiikan keskeiset kysymykset tutkimus- ja opetusalan voidaan tätä kolmijakoista teemoitusta seuraten muotoilla:

Mistä, miten ja millaisin edellytyksin historiaa koskevat käsitykset, uskomukset ja kokemukset rakentuvat ja välittyvät? Millainen on ihmisten historiatietoisuus ja mitä merkitystä historialla (historiallisella tiedolla ja kokemuksilla) on ihmisille? Missä yhteyksissä ja miten historiaa (historiaa koskevia tulkintoja) käytetään hyväksi yhteiskunnallisessa keskustelussa ja toiminnassa?

Miltä nämä historiandidaktiikan kysymykset näyttävät antropologisesta näkökulmasta ja mitä sävyjä ja painotuksia niihin muodostuu, jos historia käsitteenä ja tutkimuskohteena niin sanoaksemme antropologisoidaan? Tämän kysymyksen taustana on nähtävä se, että historiantutkimukseen on 1970-luvulta lähtien muodostunut uusia dynaamisia suuntia ja ”koulukuntia”, mm. mikrohistoria, mentaliteettihistoria, arkielämän historia ja uusi kulttuurihistoria. Tutkijoista mainittakoon Jacques Le Goff, Peter Burke, Natalie Zemon Davis, Carlo Ginzburg, Aron Gurevits, Richard van Dülmen ja Norbert Schindler. Heidän keskeisiä tutkimusteemojaan ovat olleet ihmisten erilaiset tavat jäsentää ja ratkaista peruskokemuksiaan, joita ovat esimerkiksi ajallisuuden kokemus, syntymän ja kuoleman kohtaaminen, kommunikaatio sekä suhde oman olemassaolon ruumiillisuuteen ja sukupuolisuuteen.¹³ Tällöin kulttuuri on käsitetty merkitysten antamisen dynaamiseksi resurssiksi ja tutkimusten aineistoja on analysoitu ihmisen luovan merkityksenantoprosessin (tulkintatyön) ilmentyminä. Koska nämä piirteet ovat kuuluneet jo pitemmän aikaa antropologian – tai oikeammin sanoen kulttuuriantropologian – tutkimustraditioon, niiden kotiutuminen historiantutkimuksen kentälle on merkinnyt eräänlaista *historiantutkimuksen antropologisoitu*mista, ja näitä uusia tutkimussuuntia voidaan kutsua yhteisesti historialliseksi antropologiaksi.¹⁴

Historiallisten antropologien töissä on myös nähtävissä senkaltainen suhde ”historiaan”, joka ei ole aiemmin ollut kovin tyypillinen historiantutkimukselle mutta jota on nähty jo aiemmin antropologiassa ja

antropologisesti virittyneessä etnologiassa: menneisyys käsitetään yhdenlaiseksi vieraaksi kulttuuriksi; kronologista aikaa itsessään ei esitetä yhteiskunnallisten ja kulttuuristen prosessien ja ilmiöiden selittäjäksi; kysymys miten? on keskeisempi kuin miksi?¹⁵

Menneisyys – ”vieras kulttuuri”

Tieteenalana antropologian keskeinen idea on 1960-luvulta alkaen ilmaistu usein siten, että antropologia on ”kulttuurin kääntämistä” (*translation of culture*). Todennäköisesti vaikutusvaltaisain tämän näkemyksen edustaja on ollut Clifford Geertz, mutta ajatus oli jo vanhemman sukupolven antropologeista myös Edward Evans-Pritchardilla. Antropologi pyrkii siis kääntämään omasta näkökulmastaan vieraassa kulttuurissa esiintyviä käsitteitä sellaisiksi, jotka ovat ymmärrettäviä ja merkityksellisiä hänen – ja hänen yleisönsä – kulttuurissa. Ulkopuolisten ymmärrettävissä oleva käänнос ei tosin voi koskaan täysin tavoittaa käsitteen alkupe- räistä merkityssisältöä, ja antropologin työ onkin siten jatkuvaa tasapainottelua etisististen ja emisististen eli kulttuurinulkoisten ja kulttuurinsisäisten käsitteiden välillä.¹⁶

Kun Jorma Kalela on esittänyt, että historiantutkija on tulkki kahden maailman, omansa ja vieraan välillä, hän tarkoittanee myös, että kaiken historiantutkimuksen perimmäinen haaste on juuri kulttuurin kääntäminen ja ymmärrettäväksi tekeminen.¹⁷ Ei ehkä vaikuta ensikuulemalta kovin omaperäiseltä sanoa, että historioitsijan pitää tehdä toinen kulttuuri (sen piirissä esiintynyt ajattelu ja toiminta) ymmärrettäväksi, mutta tähän vaatimukseen sisältyy todellakin enemmän, kuin usein ehkä ajatellaan: tutkijan tulee reflektoida omaa kulttuurista itseymmärrystään ja sen vaikutusta työnsä taustaoletuksiin ja kysymyksiin. Jotta toista kulttuuria edustavan ihmisen ajattelua ja toimintaa voi ymmärtää, on nähtävä oma-kin kulttuuri vierain silmin eli problematisoitava omat ontologiset ja epistemologiset sitoumukset ja lähtökohdat.

Metodioppaissa on toki varoiteltu historioitsijoita anakronismeista. Kuten Kalela huomauttaa, tämä ei kuitenkin riitä, jos tutkija pitää itsestään selvänä, että hän ymmär-

tää suuremmitta pulmitta menneisyyden jätösten merkityksen jäänteinä sekä osaa esittää niille siten myös oikeudenmukaisia kysymyksiä.¹⁸ Jos tutkija näet olettaa, että menneisyyden jätösten merkitys on hänelle läpinäkyvä, hänen on hankala tavoittaa oman ja tutkimansa kulttuurin välisen eron syvyyttä, ja se puolestaan heikentää hänen mahdollisuuksiaan ymmärtää ja tehdä ymmärrettäväksi tuo toinen kulttuuri.

Antropologit ovat kohdanneet kulttuurisen itseymmärryksensä tarkastelutarpeen usein paljon akuutimmin kuin historiantutkijat, koska paljolti kenttätöön varaan ra-

10. Lainausta on nyt voimassa olevista *Lukion opetussuunnitelman perusteista* (Helsinki, 1994, 98).

11. Peruskoulussa ja lukiossa historian aineenopettajan – yleensä historian maisteri – opetusratkaisussa painavat luultavasti historiallisen tiedon jakajan roolin vaatimukset. Luokanopettajalle lienee asenteellisesti helpompaa heittäytyä juuri ”pienen historian” korostamaan subjektiivisten kokemusten maailman historiaa opettaessa. Historian aineenopettajaksi opiskelevien tavasta mieltää itsensä tiedonvälittäjiksi ks. Arja Virta, Vuokko Kaartinen & Varpu Eloranta (2001) *Oppiaineen vai oppilaiden opettajaksi? Aineenopettajan sosiaalisiaatio peruskoulutuksen aikana*, Turku, 130–131; tekijät tosin arvelevat tutkimuspopulaationsa tässä kohden hiukan poikkeukselliseksi.

12. Pohjoismaisen tutkimuksen esittelyä ks. pohjoismaisten historiandidaktiikan konferenssien julkaisut *Historiedidaktik i Norden*, vol. 1–7, sekä Christer Karlsgård & Klas-Göran Karlsson (toim.) (1997) *Historiedidaktik*, Lund.

13. Termi peruskokemus (*Elementarerfahrung*) on lainattu Gert Dresseliltä (1996) *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien.

14. Näin asian näkevät mm. Dressel, *Historische Anthropologie*, ja Peter Burke (1987) *The historical anthropology of early modern Italy*, Cambridge. Puheemme historian antropologisoimisesta ei tarkoita, että innoitus uuteen tutkimusotteeseen olisi aina tullut suoraan antropologiasta, vaan että tutkimusnäkökulmat ja -otteet ovat olleet senkaltaisia, joita tyypillisesti (kulttuuri)antropologiassa on ollut jo aiemmin. Ks. myös Kimmo Katajala (1995) 'Historian ja antropologian välimaastossa', teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Manaajista maalaisaateliin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*, Helsinki, 9–27.

15. Vrt. Bo Lönnqvist (1996) *De andra och det annorlunda. Etnologiska texter*, Helsinki, 9–15.

16. Tämän haasteen kohtaamisesta Timo Kaartinen (1993) *Kuinka kulttuuria käännetään. Arvon tuottaminen ja antropologinen käytäntö*, Helsinki.

17. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Helsinki, etenkin 98–101.

18. Kalela (2000) 103–106. Kalela ei käytä sanaa jätös, mutta ehkä tuo ilmaisu banaaleine assosiaatioineen korostaisi sitä, että on kysymys raa'asta, toistaiseksi tulkitsemattomasta materiaalista.

kentuvana tieteenalana antropologiassa tutkijan suhde tutkimuksensa kohteena oleviin ihmisiin ja näiden kulttuuriin on selvemmin dialoginen. Tutkija kohtaa ja joutuu kohtaamaan siinä hyvin konkreettisella tavalla kulttuurisen kääntämisen ja nimenomaan kaksisuuntaisen kääntämisen haasteen, kun hän joutuu selvittämään ja selittämään tutkittavilleen omia kysymyksiään ja tulkintojaan. Käsitteiden selittäjän roolissa on siis tutkittavien ohella myös itse tutkija. Tässä mielessä itsereflektio on ollut aina osa antropologin työtä, jos kohta sitä alettiin systemaattisemmin pohtia vasta 1970-luvulla.¹⁹

Historiallisten antropologien töissä (siten kuin alue on edellä rajattu) historia on joskus näyttäytynyt ehkä korostuneenkin ”vierana maana” sikäli, että tarkastelun kohteena on ollut monenlaisia marginaali- ja poikkeavuusilmiöitä.²⁰ Niiden tulkinnassa konstruoidun historiallisen merkitysjärjestelmän ja tutkijan oman kulttuurin merkitysjärjestelmän eroavuus lienee ollut monesti sillä tavoin ilmeisen suuri tai hätkähdyttävä, että kulttuurin kaksisuuntaisen kääntämisen haaste on ollut suurempi ja pakottavampi eikä tutkija ole voinut niin helposti tuodittautua sitä sivuuttamaan.

Sivuhuomautuksena sanottakoon, että historianopettaja kohtaa tämän haasteen kenties usein suuremmin kuin historian tutkija, sillä koulussa oppilaiden monesti ihmettelevät reaktiot historian ilmiöihin osoittavat havainnollisesti, että kyseessä on todella ”vieras maa”, jonka kulttuuri vaatii tulkittamista. Tämä ei välttämättä vielä johda oppilaan (ja opettajan) oman kulttuurisen todellisuuskäsityksen suoranaiseen reflektointiin, mutta ainakin siihen on hyvä lähtökohta. Historiantutkijan yleisö (lukijat, kuulijat) sen sijaan ei ehkä niin helposti esitä ihmetteleviä kommentteja tai kysymyksiä, jotka herättelisivät tutkijan ja yleisön reflektoidaan kulttuurisia todellisuuskäsityksiään.

Kronologinen aika – koettu ja eletty aika

Theodor Zeldin kirjoitti aikanaan, että kronologia – yhdessä kausaalisuuden kanssa – on ollut historioitsijoiden armoton hirmu-

valtiias.²¹ Tämä Zeldinin (poleeminen) väite on sisällöllisesti lähisukua sille, miten myös Jorma Kalela on luonnehtinut historioitsijoilla usein tyypillisenä esiintynyttä suhdetta aikaan: nämä ovat helposti pitäneet kronologisia ennen–jälkeen-suhteita ja niiden varaan pingotettavaa historian ”aika” jollain tavoin *a priori* merkityksellisenä historialliselle analyysille. Ennen–jälkeen-suhde on silloin itse asiassa ehkä oletettu suoraan myös syy–seuraus-suhteeksi. Näet jos ajatellaan, että historiallisessa selittämisessä täytyy etsiä samanaikaisesti ilmiön syitä ja seurauksia, käy helposti niin, että asioiden konstruoitu kronologisuus tulee aina–jo-ladatuksi vahvasti myös kausaalisuudella.²² Asian perimmäinen ongelma voidaan Kalelan tavoin paikantaa jälleen tutkijan oman ja tutkittavan kulttuurin välisen suhteen hahmotukseen: niiden välille ei voida suoraan olettaa sellaista jatkuvuutta, että merkitykselliset ennen–jälkeen-suhteet olisivat läpinäkyviä, vaan kulttuurien välillä on epäjatkuvuus, jonka silloittaminen vaatii niiden merkitysjärjestelmien kaksisuuntaista kääntämistä ja tutkijan kulttuurisen itseymmärryksen reflektiota.

Antropologiassakin suhde aikaan on ollut toki hiukan ongelmallinen. Yhtäältä näet aikanaan katsottiin, että ”alkukantaisilla” kulttuureilla ei ollut historiallista dynamiikkaa, vaan ne olivat pysyviä ja staattisia. Toisaalta nuo kulttuurit katsottiin voitavan sijoittaa ikään kuin kronologisesti varhaisemmille historian tasoille; nykypäivän vieras kulttuuri siis tavallaan etäännytettiin ajallisesti toisaalle.²³ Ajattelutavat ovat tältä osin muuttuneet kuitenkin suuresti viime vuosikymmeninä. Artikkelimme kannalta keskeistä on se, että antropologeja kiinnostavissa kysymyksenasetteluissa kronologinen aika ei ole – siis ei edelleenkään ole! – keskeinen. Aika on ihmisten arjessaan ja sosiaalisissa suhteissaan kokemaa ja elämää aikaa, ja antropologian kannalta tärkeää ovat ne erilaiset kulttuuriset strategiat, joilla ihmiset tekevät ajasta käsitettävän ja antavat, Nina Sääskilahtea lainataksemme, ”olemassaolon temporaalisuudelle kulttuurisia ilmauksia”.²⁴ Myöskään historiallisessa antropologiassa ennen–jälkeen-suhteet eivät ole olleet ko-

vin merkittävä aspekti, sillä kronologinen aika ei ole avain niiden kulttuuristen käytäntöjen tulkintaan ja ymmärtämiseen, joilla ihmiset työstävät peruskokemuksiaan.

Suuret kysymykset – miksi? miten?

Historiantutkijoilta ja -opettajilta odotetaan ja pyydetään usein ennen kaikkea selityksiä nykyisille oloille ja viimeaikaisille tapahtumille, analyyskejä syistä ja seurauksista. Arja Virran ja Hakkarin tutkimuksissa nuorten (aikuisten) vastauksissa näkyi siis melkoisen vahvana ajatus, että historian (historiatiedon) avulla voidaan selittää, miksi jokin asia on nykymaailmassa siten kuin on ja mistä jokin asiantila johtuu. Oli paljon harvinaisempaa, että historian sanottiin opettavan ymmärtämään ihmistä tai erilaisia kulttuureja.²⁵ Johtuu se suuren yleisön kysynnästä tai lisäksi jostain muustakin, historiatieteen ja -oppiaineen edustajat ovat olleet itsekkin hyvin kiinnostuneita etsimään vastauksia juuri kysymykseen ”miksi?”.

Historia on ollut itse asiassa paljolti kausalisuhteisiin suuntautunut, Zeldinin mielestä siis jopa niiden tyrannisoima, tiede.²⁶ Ajatus tuntuu ehkä oudolta, koska G. H. von Wrightia seuraten on saatettu haluta ajatella, että historiallinen selittäminenhän ei ole ainakaan kausalistista vaan tyyppillisesti finalistista ja intentionalistista. Lienee kuitenkin niin, että historiantutkijoiden selitykset nojaavat usein myös joihinkin yhteiskunnallisia, taloudellisia ym. säännönmukaisuuksia koskeviin oletuksiin, joissa on tavallaan vahva kausalistisen selityksen sävy.²⁷

Siinä missä historiantutkijaa on kiinnostanut paljolti syiden ja seurausten osoittaminen, (kulttuuri)antropologi on ollut kiinnostuneempi merkitysrakennelmien hahmottamisesta. Keskeinen kysymys antropologille on miten? Hän pyrkii rekonstruoimaan, millä tavoin ihmiset hyödyntävät heille tarjolla olevaa kulttuurista resurssia – merkityksiä kantavia symboleja ja käytäntöjä –, kun he tulkitsevat ja (uudelleen)järjestävät maailmaansa ja elämäänsä. Antropologisessa analyysissä painotus on ”ymmärtämisessä”, ei niinkään ”selittämisessä”. Tämä näkyy selvästi antropologisesti orientoituneen historian alalla: tutkimuksen fo-

kuksessa ovat olleet juuri merkitysten antamisen ja tulkinnan prosessit. Rolf Torstendahl onkin osuvasti todennut: ”[historiantutkimuksen] kulttuuriantropologisen käänteen ydin on ollut etsiä merkityksiä kausalisuuksien [sic!] asemesta”.²⁸

Kohti antropologista historian-didaktiikkaa

Palaamme nyt historiandidaktiikan keskeisiin teemoihin, jotka mainitsimme artikkelin alussa. Millaisina ne hahmottuvat, kun

19. Refleksiivisyyskeskustelusta antropologiassa Alan Barnard (2000) *History and theory in anthropology*, Cambridge, 163–166.

20. Paul Ricoeurin termiä lainaten jotkut ovat pitäneet sitä temporaalisen eksotismina (vrt. Nina Sääskilähti 'Ethnology meets the "New History". On pasts, present and histories', *Nord Nytt* 77(1999), 53–54.). "Vieras maa" menneisyyteen viittaavana terminä on tuttu mm. David Lowenthalilta (*The past is a foreign country*, Cambridge 1985).

21. Zeldin-sitaatti teoksessa Richard Evans (2000) *In defence of history*, New York, 116.

22. Kalela (2000) 111–138. Usko kronologisen ”ajan” selitysvaimaan näkyi myös 1994 opetussuunnitelmauutokseen kohdistuneessa arvostelussa. Tuossa muutoksessahan lukion historian oppimäärässä hylättiin yhtenäinen kronologinen kaari esihistoriasta nykypäivään. Joidenkin arvostelijoiden mielestä tämä heikentää nuorten ”historian tajuja”, mutta he ovat ehkä silloin kaventaneet historian tajun tapahtumien ja periodien aikajärjestystä koskevaksi tietoudeksi. Liisa Saariluoma 'Historianopetusta lisää kouluihin!', *Historiallinen Aikakauskirja*, 98(2000):2, 158–160; Jan Löfström & Sirkka Ahonen 'Historian taju ja kronologian taju – kommentti Liisa Saariluomalle', *Historiallinen Aikakauskirja*, 98(2000):3, 264–266.

23. Johannes Fabian (1983) *Time and the other: How anthropology makes its object*, New York 1983.

24. Nina Sääskilähti 'Ajasta ja kulttuurista', teoksessa Bo Lönnqvist (toim.) (2000) *Arjen säikeet – aikakuvia arkielämästä, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*, Jyväskylä, 21.

25. Virta 105–110. Virran keräämissä vastauksissa esiintyy myös ilmaisu ymmärtää, mutta sillä on vahva selittämisen sävy ("ymmärtää Naton ja Venäjän suhteita nykyään", "ymmärtää nykypäivän tilannetta").

26. Evans (2000) 116. Zeldinin väite on tosin jo vuodelta 1976, jolloin mikro- ym. "uuden" historian nousuuhdanne oli vasta alussa tai tulossa.

27. Tästä mm. Kalela (2000) 171. Huomattakoon, että yhteiskuntatieteet ovat puolestaan vähemmän kausalistisesti ja enemmän intentionalistisesti selittäviä kuin joskus ajatellaan; Erik Allardt 'Samhällsvetenskapens enhet och målinriktade karaktär, *VEST: Tidskrift för vetenskapsstudier*, 7(1994):3, 3–20.

28. Rolf Torstendahl 'Assessing professional developments. Historiography in a comparative perspective, teoksessa Rolf Torstendahl (toim.) (2000) *An assessment of twentieth-century historiography. Professionalism, methodologies, writings*, Tukholma, 24.

”historiaa” tematisoidaan antropologisesti siten, kuin edellä on lyhyesti esitelty?

Historiallisen tiedon muodostamisen säännöt ja käytännöt on filosofinen, psykologinen ja yhteiskunnallinen mutta myös antropologinen kysymys: tiedolla on aina *kulttuuriset* muotonsa ja ehtonsa.

Tiedon (myös historiallisen tiedon) kulttuurinen rakentuminen on antropologiassa tärkeä teema. Tieteenalan keskeinen tutkimuskohdehan on ollut arkipäivän epistemologia eli kulttuuriset käsitykset siitä, mistä tieto syntyy ja miten (mm. menneisyyden kertomisen kulttuuriset säännöt ja muodot), sekä arkipäivän ontologia eli kulttuuriset käsitykset siitä, millainen maailma on ja miten sen ilmiöt ja tapahtumat muodostavat kokonaisuuksia.

Historiandidaktiikassa on siis oltu kiinnostuneita historiallisen tiedon rakentumisesta ja välittymisestä. Niiden antropologiassa tematisoinnissa korostuu se, että tarkastelun ja analyysin keskiössä ovat tiedon rakentumisen ja välittymisen *kulttuuriset* aspektit. Keskeisiä kysymyksiä ovat: Mitä kulttuurisia skeemoja historian kuvaamisessa ja selittämisessä on? Mitä kulttuurisia arvojärjestyksiä historiallisen tiedon eri lähteiden suhteen on? Miten historiallisen tiedon rakentamisessa tarpeelliseksi katsottu kulttuurinen kompetenssi eroaa muunlaisen tiedon rakentamisessa tarvittavasta kompetenssista, ja miten näitä arvotetaan keskenään? Historiandidaktiikasta tulee siis tässä tiedonantropologiaa (vrt. tiedonsosiologia).

Toinen tärkeä antropologisen tematisoinnin ulottuvuus tällä historiandidaktiikan alueella on suunnata tutkimusta siihen, millä tavoin historian vieraita kulttuureja ja tämän päivän vieraita kulttuureja koskeva tulkintatyö on samanlaista tai erilaista. Toisin sanoen missä määrin samanlaisin/erilaisin tulkinnallisin priesseihin lähestytään yhtäältä menneisyyden (”historian”) ihmisten ja toisaalta tänään vierasta kulttuuria edustavien ihmisten ajattelua ja toimintaa. Tällainen kysymyksenasettelu luo pohjaa sille, että historiallinen tarkastelu aletaan nähdä aiempaa enemmän antropologisena projektina sekä keskeisesti oman(kin) kulttuurin analyysinä.

Usein sanotaan, että historialla, historiaa koskevilla käsityksillä ja kokemuksilla, on suuri merkitys ihmisille. Antropologiselta kannalta voidaan ajatella, että historia tuossa merkityksessä liittyy seuraavien fundamentaalisti tärkeiden teemojen työstämiseen:

Subde ajallisuuteen. Miten ihminen käsittelee ja kokee ajan sekä oman ja maailmansa aseman ”ajan jatkumolla”? Historiandidaktiikassa on keskusteltu historiatietoisuudesta, jolla on monesti tarkoitettu tietoisuutta siitä, että menneisyyden tulkinnat, nykyisyyttä koskeva ymmärrys ja *tulevaisuutta* koskevat odotukset muodostavat ihmisen toimintaan vaikuttavan dynaamisen taustan.²⁹ Näiden temporaalisten kategorioiden kytkeytyminen toisiinsa tietynlaisessa aikaan suhtautumisen tavassa tai aikaorientaatioissa on kuitenkin kulttuurinen ajatusrakennelma, eikä sen näennäinen luonnollisuus saisi hämärtää sitä, että eri kulttuureissa on (ollut) erilaisia aikaorientaatioita, yksityiskohtaisemmista ajan jäsentämisen eroista puhumattakaan.³⁰

Käsitys ja kokemus epä/jatkuvuudesta. Miten ihminen hahmottaa epä/jatkuvuuden ja miten hän sitä arvottaa? Miten hän tuottaa symbolisesti jatkuvuutta omaan ja yhteisönsä elämään? Mitä merkitsevät esimerkiksi sellaiset käsitteet kuin perinne, kehitys, muutos, moderni, aito, ainutkertainen ja jäljitelmä – jos näitä käsitteitä kulttuurissa yleensä on? Mitä merkitsee muistaminen, säilyttäminen, unohtaminen, toistaminen, pelastaminen? Nämä käsitteet ovat esiintyneet historiandidaktisessakin keskustelussa, kun on pohdittu historiakulttuuria eli julkisuudessa, ja ehkä ensisijassa nimenomaan kouluopetuksen ja tutkimuksen ulkopuolella, tapahtuvaa historian työstämistä.³¹ Antropologiassa ne ovat olleet kuitenkin erityisen keskeisiä, antropologian tutkimuskohteenahan on paljolti ollut ”alkuperäisyys” ja sen säilyminen, muuttuminen ja häviäminen ”modernin” maailman puristuksessa.

Sosiaalisen maailman tekeminen käsiteltäväksi. Kuten edellä nähtiin, historian arvo ja merkitys tieteenä ja oppiaineena lienee monille lähinnä siinä, että se on ajankohtaisten ilmiöiden ja olojen selittäjä ja taustoittaja. Maallikon (joskus historian ammat-

tilaisenkin) silmissä historiallista on helposti voinut olla vain se, millä on merkitystä nyky maailman selittämisessä. Viime vuosikymmenten antropologisesti viritetty historiantutkimus on kuitenkin teemoissaan ja näkökulmissaan, ihmisen peruskokemuksiin fokusoidessaan, tarjonnut aineksia myös juuri arjen ymmärtämiseen, ei vain nykyolojen selittämiseen.³²

Historiatietoisuus ja historian merkitys ihmisille ovat myös antropologisesti virityneen historiandidaktiikan kannalta olennaisen tärkeitä aiheita. Historiatietoisuuden käsitteen osalta tulee kuitenkin varoa universalisoivia oletuksia siitä, mitä ovat ajan/ajallisuuden jäsentämisen ja kokemisen kategoriat ja millainen niiden välinen suhde on. Ihmisillä on (ollut) erilaisia ajallisuuden kokemuksen ja aikaan orientoitumisen tapoja. Toki voidaan päättää, että olisi edistettävä tietynlaista historiatietoisuutta, esimerkiksi tietyllä tavalla rakentuvaa menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden kolmiyhteyden hahmotusta ja kokemusta.³³ Silloinkin tulisi silti muistaa, että kyseessä on eräs kulttuurinen strategia orientoitua olemassaolon ajallisuuteen. Historiatietoisuuden ja ”historialle” annettujen merkitysten antropologisen tematisoinnin myötä myös perinteen, nostalgian, muiston ja vastaavien käsitteiden merkityksiä tulee tutkia ja niiden analyttistä sisältöä terävöittää antropologisen teorian tuella. Antropologisesti virityneen historiandidaktiikan tärkeä alue on myös tutkia niitä strategioita, joilla ihmiset voivat työstää omaa ja perheensä ja pienyhteisönsä kokemusta ja nähdä ne täysiarvoisena historiana ”suurten” prosessien rinnalla.

”Historiaa” on käytetty rakentamaan kollektiivisiä identiteettejä, mobilisoimaan ihmisiä kollektiiviseen toimintaan ja oikeuttamaan yhteiskunnallisia vaatimuksia. Kyseessä on pohjimmiltaan yhteisyyden tuottaminen tietyn kulttuurisen strategian avulla, historiaan vetoamalla. Historiandidaktisessa tarkastelussa näitä ilmiöitä on eritelty mm. historian käytön ja väärinkäytön käsitteillä.³⁴ Väärinkäytöstä on voitu ajatella olevan kyse silloin, kun historiallinen tulkinta on tarkoitushakuisesti yksipuolinen,

väritynyt ja rajoittunut. Tällainen käytön ja väärinkäytön erottelu on kuitenkin joskus hiukan ongelmallista ja antropologian kannalta oikeastaan toisarvoistakin. Eihän toki ole merkityksetöntä, miten hyvin jokin historiallinen tulkinta tai historian esitys on sopusoinnussa sen kanssa, mitä todellisuudessa on ollut ja tapahtunut, mutta antropologisesti keskeisempää on se, *miten* historiaa hyödynnetään todellisuuden konstruoinnin kulttuurisena resurssina. Tärkeää ei siis ole niinkään historiallisen esityksen totuudellisuus, vaan prosessi jossa se rakentuu, ja tätä prosessia voidaan luontevasti jäsentää juuri antropologialle tyypillisin käsittein ja teorioin (riitti, myytti, kultti, tabu, fetissi...). Historian esitysten pyrkimysten analyysiä (miksi?) ei toki pidä sivuuttaa, mutta antropologisesti tematisoidulle historiandidaktiselle tutkimukselle esitysten kulttuurisen rakentumisen analyysi (miten?) on ensisijaista.

Antropologisen historiandidaktiikan kannalta historian väärinkäytöstä voidaan puhua ennemmin silloin, kun historiallisen esityksen rakentaja ei piittaa siitä, mitä vaikutuksia hänen toiminnallaan saattaa olla hänen esityksensä kuvaamille ihmisille. Antropologit havahtuivat 1970- ja 1980-luvulla miettimään tutkimustensa oikeutusta siltä kannalta, mitä tutkimuksista koituu ihmisille, jotka ovat niiden aiheena. Historiantutkimuksessa tuo kysymys usein sivuutetaan, osin ehkä historiantutkimuksen objektiivisuusideaalien vuoksi mutta osin varmaan siksi, että historiallisten kuvausten subjektit ja objektit eivät ajallisesti kaukai-

29. Esim. Bernard Eric Jensen 'Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteoria, didaktik', teoksessa Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (toim.) (1997) *Historiedidaktik*, Lund, 58–60.

30. Sääskilähti (2000), myös Daniel Miller (1994) *Modernity: An ethnographic approach. Dualism and mass consumption in Trinidad*, Oxford.

31. Esim. Sirkka Ahonen 'Historiakulttuuri yhteisön muistin rakentajana', *Historiallinen Aikakauskirja*, 98(2000):4, 305–311.

32. Vrt. Kalela (2000) 17–19, 31–33.

33. Ks. edellä lainaus lukion opetussuunnitelman perusteista (viite 10).

34. Esim. Sirkka Ahonen et al. (toim.) (2000) *Bruk og misbruk av historien. Historiedidaktik i Norden*, vol. 7, Trondheim.

sempina tunnu huomioon otettavilta samalla tavoin kuin antropologille hänen tutkimensa ihmiset tässä ja nyt. Arjen historian – erityisesti seksuaalisuuden ja sukupuolen, sairauden ja ruumiillisuuden historian – tutkijoille tämä eettinen aspekti näyttäytyy kuitenkin kiperämpänä, ja he ovatkin kysyneet, eikö myös menneisyyden pienellä ihmisellä pitäisi olla intimitteettisuojaa.³⁵ Historiandidaktiikan tutkimuskenttää ajatellen eräs tärkeä historian käytön eettinen ulottuvuus siis on, millaisena nykypäivän ihmiset näkevät vastuunsa aiemmin eläneitä kohtaan, kun he työstävät näiden ihmisten elämää kuvaavia esityksiään.

Yhteistyöhön antropologien kanssa

Historianopiskelun ja -tutkimisen pitäisi syventää oman kulttuurin ymmärtämistä, mutta tällaista ymmärrystä tuskin saavutetaan, jos ei problematisoida nimenomaan myös omia kulttuurisia todellisuuskäsityksiä ja oman arkielämän käytäntöjä. Antropologistyyppiset kysymyksenasettelut ovat avanneet viime vuosikymmeninä historiantutki-

mukseen uusia mahdollisuuksia tällaiseen kulttuurisen itseymmärryksen syventämiseen. Samalla tavoin ”historian” antropologinen tulkinta voisi tuoda historiandidaktiikkaan uusia painotuksia, nimenomaan sellaisia, jotka hedelminään tuottaisivat lisää teoreettisia ja menetelmällisiä valmiuksia hyödyntää ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia täysiarvoisena historiana esimerkiksi historianopetuksen yhteydessä.³⁶ ■

35. Esim. Merja-Liisa Hinkkanen ’Onko historian henkilöillä intimitteettisuojaa?’ *Historiallinen Aikakauskirja*, 93(1995):2, 191–192.

36. Artikkelin pohjana on Johanna Hakkarin historian ainedidaktiikan seminaariesitelmä Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella helmikuussa 2003 (Sirkka Ahosen ohjauksessa), ja Jan Löfströmin paperi 8. pohjoismaisessa historiandidaktiikan konferenssissa (Selfoss, elokuu 2002), Turun yliopiston ainedidaktiikan symposiumissa (helmikuu 2003), sekä seminaarissa Miten historiaa syntyy? (Turku, maaliskuu 2003). Kiitokset kommenttien esittäjille näissä tilaisuuksissa. Artikkelin aikaisempia osia ovat lukeneet myös Antu Sorainen, Nina Sääsilahti, Bo Lönnqvist, Matti Peltonen ja Jorma Kalela. Kiitokset rohkaisusta ja kommentista! Yllä mainitut eivät tietenkään ole vastuussa lopputuloksesta.